

رویکرد آینده‌پژوهانه به وضعیت ژئوپلیتیکی

سواحل مکران رویکرد GBN

زهرا پیشگاهی فرد

استاد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

کرامت رنجبر دستنایی^۱

دانشجوی دکتری جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

محسن کوشکی

دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۷/۰۴/۱۵ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۷/۰۷/۱۷

چکیده

تغییرات شتابان و شگرف در حوزه‌های گوناگون اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فناورانه و زیست‌محیطی، عدم قطعیت و افزایش سطح خطرپذیری از مهم‌ترین موانع پیش روی تصمیم‌گیرندگان در سطوح سازمانی و ملی برای اتخاذ تصمیم‌های مناسب در حوزه‌های گوناگون راهبردی و عملیاتی است. از سوی دیگر، سواحل مکران به‌عنوان راه اتصال ایران و حتی تمامی کشورهای مشترک‌المنافع حوزه آسیای مرکزی، قفقاز و شرق اروپا به دریاهای آزاد و با داشتن توان اکولوژیک بالا، می‌تواند طلایه‌دار رشد شتابان اقتصادی ایران در آینده باشد. همچنین سواحل مکران با توجه به دارا بودن موقعیت ژئوپلیتیکی و قرار گرفتن در ساحل اقیانوس هند و دریای عمان، دروازه ایران به سوی آب‌های آزاد و اقیانوس هند می‌باشد به همین منظور، مقاله پیش رو با استفاده از روش سناریونویسی با رویکرد GBN و به شیوه‌ای نظام‌مند اقدام به کشف، خلق و آزمون آینده‌ی ای ممکن و مطلوب در خصوص سواحل مکران نموده است. بر این اساس با نظر خبرگان پیشران‌های سیاسی، امنیتی، اقتصادی، اجتماعی و زیستی توزین شده و با توجه به ماتریس عدم قطعیت و اهمیت چهار سناریوی چرخش به مکران با ویژگی ثبات سیاسی در پاکستان و بهبود روابط اقتصادی ایران و غرب، کندالینی گربه با ویژگی عدم ثبات سیاسی در پاکستان و بهبود روابط اقتصادی ایران و غرب، حصر مکران با ویژگی ثبات سیاسی در پاکستان و تضعیف روابط اقتصادی ایران و غرب و سناریو تفتان خاموش عدم ثبات سیاسی در پاکستان و تضعیف روابط اقتصادی ایران و غرب حاصل شده است و متناسب با هر یک از سناریوها، راهبردهای استراتژیک در جهت توسعه و ساخت آینده مکران ارائه گردیده است.

واژگان کلیدی: آینده‌پژوهی، سناریونویسی، مکران، رویکرد GBN

مقدمه

آینده، پدیده‌ای پیچیده، چندوجهی و نامتعیین است، هر روشی برای شناخت آن، تنها به گوشه‌ای یا وجهی از آینده راه می‌برد. همین امر، روش‌شناسی آینده‌پژوهی را به حوزه‌ای متکثر و گوناگون بدل ساخته است (پدرام و جلالی-وند، ۱۳۹۲، ۱۰). کسب آمادگی مناسب برای رویارویی با این شرایط پرمخاطره و هزینه‌بر که گاه جبران زمان و زیان‌های اقتصادی برخاسته از آن برای سازمان‌ها و کشورها را دشوار و حتی ناشدنی می‌سازد، مطالعه آینده، شناسایی و تعیین آینده‌های ممکن، انتخاب آینده مطلوب و تدوین برنامه برای حرکت پایدار سازمان و جامعه در راه دستیابی به اهداف را به روشی کارآمد در مدیریت جامعه بدل ساخته است (احمدی، قانیدی و خوشحال، ۱۳۹۵، ۱۷) آینده‌پژوهی به‌عنوان یک ابزار پشتیبان برای برنامه‌ریزی بلندمدت، در بین دولت‌ها و کشورها محبوبیت یافته است (Silva, 2015:794).

چون اصل غیرقابل‌پیش‌بینی بودن آینده بدین معنا نیست که نگران آینده نبوده و تنها به بخت و اقبال تکیه و اعتماد شود تا هر زمان بحران تازه‌ای سر برآورد بدون طرح و برنامه قبلی اقدام شود. بلکه این اصل حکم می‌کند که نسبت به آینده موضع مناسب‌تری اتخاذ شود به‌نحوی که نه در پی تعیین پیش‌گویی‌های آینده بود و نه امور را به سرنوشت واگذارد و بدون طرح و برنامه حرکت شود و باید در نظر داشت که آینده احتمالاً از هم کنش چهار مؤلفه‌ی رویدادها، روندها، تصویرها و اقدام‌ها پدید می‌آیند و می‌توان سه هدف ۱. تصور حوادث ممکن ۲. ارزیابی احتمالات و یافتن حوادث محتمل ۳. تصمیم‌گیری در جهت امور ترجیح داده‌شده را برای آینده‌پژوهی نام برد (حاجیان، ۱۳۹۰:۳۳) از مزایای بالقوه کاربرد آینده‌پژوهی می‌توان توانایی در شناسایی و تفسیر تغییرات محیطی، ارتقای فرایند برنامه‌ریزی استراتژیک، رشد قابلیت‌های ابتکاری و اجرای تصمیمات استراتژیک را می‌توان برشمرد. (Konojuk, Glinska, 2015:245) با افزایش نرخ تغییرات و دگرگونی‌ها، روش‌های برنامه‌ریزی که بر پیش‌بینی آینده استوار است، دیگر جوابگوی نیازها نیست و سایه سنگین عدم قطعیت آینده، چنان وضعی به وجود آورده است که پیش‌بینی آینده غیرممکن به نظر می‌آید (شوارتز، ۱۳۸۸) به اعتقاد آینده‌پژوهان در برنامه‌ریزی باید مجموعه‌ای از سناریوها مورداستفاده قرار گیرد. یک مجموعه سناریو می‌تواند طیف وسیع‌تری از آینده‌های ممکن را ترسیم کند و در نتیجه مجموعه گسترده‌تری از موضوعات و رویدادهای آینده را مدنظر قرار می‌دهد. برنامه‌ریزی اگر بر اساس چنین مجموعه‌ای صورت گیرد، مسلماً دقیق‌تر و کامل‌تر خواهد بود و اعتماد ما را در رویارویی با آینده افزایش خواهد داد (فخرایی و کیقبادی، ۱۳۹۳، ۱۸).

سواحل مکران با توجه به دارا بودن موقعیت ژئوپلیتیک و قرار گرفتن در ساحل اقیانوس هند و دریای عمان، دروازه ایران به‌سوی آب‌های آزاد و اقیانوس هند می‌باشد. حساسیت این منطقه از آن جهت است که ایران از این منطقه هیچ تعارضی با هیچ کشور دیگر در طول تاریخ نداشته و به‌عنوان دریای آرام می‌تواند گذرگاهی به‌سوی جهان خارج باشد، حال‌آنکه هیچ هزینه‌ای را از هیچ جهت بر کشور متحمل ننماید آنچه بر اهمیت سواحل و منطقه مکران می‌افزاید، سواحل جنوب شرقی ایران به لحاظ جایگاه نظامی می‌تواند در اتخاذ استراتژی‌های فرا-منطقه‌ای برای ایران تعیین‌کننده باشد و توان تحرک میان آب‌های اقیانوسی را به نیروی دریایی ایران ببخشد. این به معنای گسترش حوزه عملیات نظامی ایران، فراتر از حوضچه خلیج فارس و امکان تبدیل آن به یک قدرت دریایی استراتژیک است.

برخلاف محیط بسته خلیج فارس، دریای عمان و اقیانوس هند، با پیوند دادن ما به آب‌های آزاد، امکان این تبدیل را به ما می‌دهد. وجود پایگاه هوایی چابهار و توسعه آن می‌تواند قدرت نظارتی و کنترل ایران را بر بخش شمالی اقیانوس هند افزایش دهد. (حافظ نیا و رومینا، ۱۳: ۱۳۸۴) سواحل دریای عمان، یا بنا به تأکید رهبر انقلاب، سواحل مکران، عقبه منطقه خلیج فارس در برابر دشمنان فرا منطقه‌ای ایران به حساب می‌آید؛ به نحوی که نیروهای متخاصم برای هرگونه اقدامی در خلیج فارس، مجبور به عبور از این دریا هستند. با توجه به احاطه ایران بر کرانه شمالی دریای عمان، با یک برنامه‌ریزی دفاعی دقیق می‌توان به مقابله با تحرکات دشمن در این منطقه پرداخت و آن را در خلیج فارس در تنگنا قرارداد. (فیضی، ۱۳۹۰: ۳۴۴) پتانسیل بالای این منطقه در ابعاد مختلف دریایی، زمینی و هوایی است. از دیگر قابلیت‌ها و کارکردهای ژئواکونومیکی سواحل مکران، فضای بسیار مناسب موجود در این منطقه برای ایجاد بندرها، مناطق آزاد تجاری و صنعتی باهدف دسترسی کشورهای محصور در خشکی در آسیای مرکزی و قفقاز است. دسترسی به آب‌های آزاد علاوه بر جنبه‌های نظامی و ژئواستراتژیکی دارای مزیت‌های اقتصادی متعددی برای کشورهای ساحلی است که از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: حمل‌ونقل آبی ارزان‌ترین نوع حمل‌ونقل محسوب می‌شود، دریاها از غنی‌ترین منابع غذایی بشر به شمار می‌روند و از نظر منابع معدنی نیز مهم محسوب می‌شوند، سواحل دریاها از مناطق توریستی جذاب محسوب می‌شود و بندرها و مناطق آزاد ساحلی فرصت‌های تجاری زیادی را در اختیار کشورهای ساحلی قرار می‌دهد (میرحیدر، ۱۳۸۰، ۱۲۵) بنابراین با توجه به جذابیت بالای منطقه جهت جذب سرمایه‌گذاری خارجی، می‌توان امیدوار بود که علاوه بر توسعه همه‌جانبه و از این رهگذر، مسائل ریشه‌دار و بغرنج منطقه نظیر ناامنی، قاچاق، فقر شدید، بیکاری و غیره که همه ریشه در توسعه‌نیافتگی دارد، حل شده و بلکه شاهد ظهور قطبی جدید در سپهر ایران توسعه‌یافته باشیم. در این مقاله، سعی در شناخت آینده‌های پیش روی منطقه مکران با استفاده از سناریونویسی شده است تا بتوان زمینه مناسب برای راهبردها و اقدامات متناسب را شناسایی و در جهت پیاده‌سازی آن برنامه‌ریزی نمود.

روش تحقیق

این پژوهش با مطالعه توصیفی - تحلیلی و مطالعه میدانی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و با استفاده از تکنیک‌های سناریونویسی^۱ و دلفی^۲ و به‌کارگیری پرسشنامه این موضوع را مورد کنکاش قرار داده است و در پی پاسخ به این سؤال هست، که چه رویکرد آینده‌پژوهانه‌ای نسبت به وضعیت ژئوپلیتیکی سواحل مکران با استفاده از سناریونویسی وجود دارد؟ و فرضیه این پژوهش بر این اساس است که: چهار سناریوی چرخش به مکران، کندالینی گربه، حصر مکران و تفتان خاموش می‌توان نداشت و متناسب با هر یک از سناریوها، راهبردهای استراتژیک در جهت توسعه و ساخت آینده مکران ارائه کرد.

مبانی نظری

آینده‌پژوهی:

آینده‌پژوهی دانش و معرفت شکل بخشیدن به آینده، به شیوه‌ای آگاهانه، عامرانه و پیش‌دستانه است و انسان را از

^۱ GBN

^۲ Delphi method

غافلگیری در برابر توفان سهمگین تغییرات و پیشرفت‌های سرسام‌آور محافظت می‌کند. یکی از پیش‌فرض‌های اساسی آینده‌پژوهی آن است که آینده محتوم و قطعی نیست و پدید آمدن آن بستگی بی‌واسطه به اراده انسان دارد (پدرام و جلالی‌وند، ۱۳۹۲، جلد اول، ص ۲۰).

از سوی دیگر، آینده‌پژوهی از جمله مهم‌ترین و کارآمدترین ابزارهای ساخت راهبردهای بلندمدت و تدوین سیاست‌های سازمانی و ملی برای دستیابی به اهداف سیاسی، اقتصادی، پایداری و رفاه اجتماعی و سطح مطلوب فناوری تبدیل شده است (احمدی، قائدی و خوشحال، ۱۳۹۵، ص ۱۷). با توجه به این‌که آینده‌پژوهی دانشی ارزش بنیان است و ارتباطی تنگاتنگ و ناگسستنی با جهان‌بینی، ایدئولوژی و فرهنگ ملت‌ها دارد، کاربست آینده‌پژوهی نیازمند بهره‌گیری از نسخه بومی‌شده‌ی آن است (پدرام و جلالی‌وند، ۱۳۹۲، جلد اول، ص ۳۳).

آینده‌پژوهان برای انجام وظایف خود، همچنین درصدد شناخت عوامل تغییر و دگرگونی هستند؛ یعنی می‌خواهند فرآیندهای پویایی را که از یک سو علت اصلی پیشرفت‌های فناورانه بوده و از سوی دیگر نظم‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را دگرگون می‌کنند، شناسایی نمایند. نیز می‌کوشند تا تحولات غیرمنتظره‌ای را که چاره‌ای جز تسلیم در برابر آن‌ها نیست (زیرا در کنترل انسان نیستند)، مشخص کنند و سرانجام می‌کوشند تحولات قابل‌انتظاری را که در کنترل آدمی قرار می‌گیرند، نیز معلوم کنند. علاوه بر این، تلاش می‌کنند پیامدهای پیش‌بینی‌نشده، ناخواسته و ناشناخته فعالیت‌های اجتماعی را کشف نمایند (احمدی، قائدی و خوشحال، ۱۳۹۵، ص ۴۴).

به‌طورکلی آینده احتمالاً از در هم کنش چهار مؤلفه پدید می‌آید. ۱) رویدادها: همان وقایعی هستند که مردم را نسبت به کفایت و کارایی تفکر درباره آینده به تردید می‌اندازد؛ ۲) روندها: تجربیاتی است مستمر و ادواری که در گذشته و حال رخ می‌دهد؛ ۳) تصویرها: نگاه مردم به آینده است و ۴) اقدام‌ها: که اغلب فاصله عمده‌ای میان تفکرات ذهنی و اقدام‌های عملی وجود دارد (کیوان، شوهانی و لطفی، ۱۳۷۸)، (احمدی، قائدی و خوشحال، ۱۳۹۵، ص ۹۳)، (فخرایی و کیقبادی، ۱۳۹۳، ص ۹۸)، (حاجیان، ۱۳۹۰، ص ۳۳).

سناریو

روش سناریونویسی، یکی از کلیدی‌ترین روش‌های آینده‌پژوهی است و شیوه‌ای برای بهبود تصمیم‌گیری در برابر آینده‌های ممکن و محتمل است (پدرام و جلالی‌وند، ۱۳۹۲، جلد دوم، ص ۴۵). در واقع، سناریو ابزاری برای تحلیل سیاست‌ها و شناخت شرایط، تهدیدات، فرصت‌ها، نیازها و ارزش‌های برتر آینده است (اسکندری، ۱۳۹۲، ص ۳۴) و هدف آن، کشف، خلق و آزمون نظام‌مند آینده‌های بدیل است. سناریوها، گسترده‌ترین مجموعه از شرایطی را که ممکن است در آینده با آن روبرو شویم، در برمی‌گیرد. سناریوها با کمک به سیاست‌گذاری و تدوین راهبردها و برنامه‌های بلندمدت، احتمال تحقق آینده مطلوب و ایدئال را افزایش می‌دهند (فخرایی و کیقبادی، ۱۳۹۳، ص ۱۹). سناریو حقیقت آینده نیست بلکه روشی برای ارائه آینده باهدف توضیح اقدامات امروز در سایه آینده مطلوب و آینده محتمل می‌باشد. پیش‌نگری باید محدودیت‌های امروز را مدیریت نماید (دورانس و گودت، ۲۰۱۰) می‌توان گفت سناریوها داستان‌هایی هستند که مسیرهای پیش رو را در آینده توصیف می‌کنند. سناریوها به طرز ماهرانه‌ای گزینه‌های گوناگون آینده و چگونگی تحقق آن‌ها را ترسیم می‌کنند (احمدی، قائدی و خوشحال، ۱۳۹۵، ص ۱۳۳). روش‌های گوناگونی برای خلق سناریو، ابداع شده است؛ از روش‌های ساده تا پیچیده و از کیفی تا کمی. اغلب این

روش‌ها با وجود ویژگی‌های منحصر به فرد و استفاده از اصطلاحات متفاوت، با یکدیگر مشابه‌اند. در همه این روش‌ها، با مطالعه سیستم مورد نظر، روندها، موضوعات، پیش‌رسان‌ها و رویدادهای مهم و تأثیرگذار بر آن، شناسایی و معرفی می‌شوند (فخرایی و کیقبادی، ۱۳۹۳، ۲۲). از جمله رویکردهای مورداستفاده در تدوین سناریو می‌توان رویکرد توماس مندل و یان ویلسون، رویکرد میشل گودت، رویکرد ریب نیتز و رویکرد توماس مندل و یان ویلسون و رویکرد GBN را نام برد (احمدی، قائدی و خوشحال، ۱۳۹۵، ۱۴۲-۱۳۹). در این میان روش پیتز شوارتز (۱۹۹۱)، مدیر GBN، یکی از محبوب‌ترین این روش‌هاست و از مراحل زیر تشکیل می‌شود:

(۱) شناسایی موضوع یا تصمیم اصلی: مهم‌ترین عاملی که در نخستین گام می‌تواند دایره موضوع را محدود کند، اهداف و برنامه‌های سازمانی است که سناریو برای آن تدوین می‌شود.

(۲) نیروهای کلیدی در محیط تصمیم: پس از شناسایی موضوع یا تصمیم اصلی، باید فهرستی از عوامل کلیدی که بر موفقیت یا ناکامی آن تصمیم، تأثیرگذار هستند تهیه کرد.

(۳) شناسایی پیش‌رسان‌ها: گام سوم شامل تهیه فهرست روندهای هدایت‌کننده در محیط کلانی است که بر عوامل کلیدی شناخته‌شده در گام قبلی تأثیرگذار هستند. علاوه بر تهیه فهرستی از نیروهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، محیطی و فناورانه، راه دیگر برای رسیدن به عوامل کلان محیطی پاسخ به این پرسش است: "نیروهایی که در پس نیروهای خرد محیطی که در گام دوم قرار گرفته‌اند وجود دارد، کدام‌اند؟" در این مرحله، پژوهش و تحقیق نقش مهمی را ایفا می‌کند. تعریف و مشخص‌سازی پیش‌رسان‌ها، نیازمند تحقیق و مطالعه است. این مطالعات می‌توانند به شیوه‌های گوناگون آینده‌پژوهانه؛ از جمله دلفی، صورت بگیرند.

(۴) رتبه‌بندی بر اساس دو شاخص اهمیت و عدم قطعیت: گام بعدی شامل طبقه‌بندی عوامل کلیدی، پیش‌رسان‌ها و روندها بر اساس دو معیار است؛ اول، درجه اهمیت برای موفقیت موضوع یا تصمیم اصلی که در گام اول شناسایی شده است، دوم، درجه عدم قطعیت آن عوامل و روندها. نکته اصلی شناسایی دو یا سه عامل یا روندی است که مهم‌ترین بوده و با بیشترین عدم قطعیت همراه باشند.

(۵) انتخاب منطق سناریوها: پیامد مرحله رتبه‌بندی، محورهایی است که سناریوهای نهایی بر اساس آن‌ها متمایز می‌شوند. مشخص کردن این محورها، در واقع یکی از مهم‌ترین گام‌ها در فرآیند تولید سناریوهاست. هدف نهایی، رسیدن به سناریوهایی است که تفاوت‌های موجود بین آن‌ها، برای تصمیم‌گیران قابل توجه باشد.

(۶) پربار کردن سناریوها: پیش‌رسان‌ها و منطق‌هایی که سناریوها را از هم متمایز می‌کنند، استخوان‌بندی سناریو را تشکیل می‌دهند. در مرحله بعد می‌توان این استخوان‌بندی را با رجوع به عوامل کلیدی و روندهای شناسایی شده در گام‌های دوم و سوم پربار کرد.

(۷) معانی ضمنی سناریو: پس از تدوین سناریوهای مقدماتی، باید به موضوع اصلی و هدف سناریوها بازگردیم. این پرسش در اینجا مطرح است که اگر سناریوی دلخواه نشانه‌هایی از عدم امکان وقوع داشته باشد، چگونه می‌توان آن را برای کارایی استفاده بهینه با شرایط موجود هماهنگ ساخت؟

(۸) انتخاب شاخص‌ها و علائم راهنما: این نکته بسیار اهمیت دارد که بدانیم کدام سناریو به هدف نزدیک‌تر است؟ لذا لازم است وقتی سناریوهای مختلف تدوین و نتایج حاصل از اجرای آن‌ها مشخص شد، چند شاخص مهم

انتخاب شود و بر اساس آن‌ها نتایج مورد انتظار استخراج شود. (پدرام و جلالی‌وند، ۱۳۹۲، جلد دوم، ص ۵۴ - ۴۹)، (احمدی، قائدی و خوشحال، ۱۳۹۵، ۱۴۶-۱۴۲).

متد دلفی

گسترش روش دلفی به منظور ساختاردهی به فرایند ارتباط گروهی برای حل یک مشکل در سال ۱۹۵۵ میلادی توسط گوردن، هلمر و دالکی ابداع شد (عباسی، ۱۳۸۶:۸۴۶). به کارگیری روش دلفی عمدتاً باهدف کشف ایده‌های خلاقانه و قابل اطمینان و یا تهیه اطلاعاتی مناسب به منظور تصمیم‌گیری است. روش دلفی فرایندی ساختاریافته برای جمع‌آوری و طبقه‌بندی دانش موجود در نزد گروهی از کارشناسان و خبرگان است که از طریق توزیع پرسشنامه‌هایی در بین این افراد و بازخورد کنترل‌شده پاسخ‌ها و نظرات دریافتی صورت می‌گیرد. روش دلفی بر اساس رویکرد تحقیق دیالکتیکی یعنی: تز (ایجاد عقیده یا نظر)، آنتی‌تز (نظر و عقیده مخالف) و نهایتاً سنتز (توافق و اجماع جدید) شکل گرفته است که سنتز خود تبدیل به تز جدیدی می‌شود. به اعتقاد هلمر^۱ دلفی ابزار ارتباطی سودمندی بین گروهی از خبرگان است که فرموله کردن آراء اعضاء گروه را تسهیل می‌کند (همان: ۸۴۷). مهم‌ترین نکته در این فرایند، درک هدف‌های به کارگیری روش دلفی از طرف شرکت‌کنندگان است. در صورت عدم درک صحیح، با پاسخ‌هایی نامرتب از سوی شرکت‌کنندگان مواجه خواهیم بود. پاسخ‌دهندگان باید از معلومات کافی در حوزه مربوطه برخوردار بوده و با ادبیات موضوعی مقوله مورد بحث آشنایی داشته باشند. ولی درعین حال شاید لزوماً به تخصص بسیار بالا در زمینه مورد نظر نیازی نباشد. حداقل تعداد اعضاء پنل‌ها برای حصول به نتیجه قابل اتکا بستگی به طراحی تحقیق دارد. بنا بر نظر برکهوف در شرایط آرمانی حتی گروه‌های چهارنفره هم می‌توانند عملکرد مناسبی داشته باشند (Ludwig and Starr, 2005:327)

محیط‌شناسی سواحل مکران

مکران سرزمینی ساحلی در جنوب خاوری ایران و جنوب باختری پاکستان است که در طول خلیج عمان از رأس الکوه در باختر جاسک تا لاس بلا در جنوب خاوری ایالت بلوچستان پاکستان گسترده است. سرزمین مکران نام ناحیه اصیل آریایی نشین در جنوب شرقی ایران زمین می‌باشد که دارای اقوامی دلاور و جنگجو با قدمتی بیش از سه هزار سال می‌باشد (لسترنج، ۱۳۶۷:۴۵). بلوچ‌ها در طول تاریخ از دیدگاه زبان و نژاد تشکیل‌دهنده‌ی بخش اصلی پیکره‌ی ایران بزرگ می‌باشند. حکیم فردوسی بلوچ‌ها را جزوی از ارتش کیخسرو پادشاه ایران نامیده است. همچنین نام بلوچستان در سنگ‌نبشته‌های داریوش بر بیستون و تخت جمشید «مکران» یا «مکا» نوشته شده و از آن به عنوان استان چهاردهم فرمانروایی هخامنشی نام‌برده شده است (سده‌ی ششم ق.م). هرودت، تاریخ‌نگار یونانی، نیز آن را «میکیان» یا «میکیان» خوانده است در مورد معانی مکران نظرات متفاوتی وجود دارد مثلاً مکران به معنی باتلاق یا مکران به معنی ماهی خواران، ساحل مکها- سرزمین نخل خرما- واژه‌های کهن و باستانی که اشاره به قوم میکوی، ساکنان قدیمی این سرزمین دارد. امروز مکران در بخش جنوب شرقی ایران، مجاور مرز پاکستان که از دنباله کوه‌های مرکزی و کویر و نمکزارهای شرقی فلات ایران تشکیل گردیده و رشته‌کوه‌های بشاگرد و بگیربند که از

^۱ Helmer

مغرب به مشرق در امتداد ساحل دریا و بعضی به موازات (محاذات) خط سرحدی قرار گرفته‌اند جزء مکران می‌باشند. بخش‌هایی از مکران ایران با توطئه‌ی استعمار انگلستان تجزیه و در کشوری تازه ایجاد شده به نام پاکستان قرار گرفت (پارسا پور، ۱۳۹۱: ۳) کوه‌های خشک و بایر کرانه‌های مکران از دید جغرافیای طبیعی دنباله کویر است که تا آنجا گسترش یافته. گویا در سده‌های میانه این سرزمین از آنچه اکنون دیده می‌شود، حاصلخیزتر بوده است. جغرافی‌نویسان پیشین اسامی بسیاری از شهرهای مکران را در کتاب‌های خود ثبت نموده‌اند ولی هیچ‌کدام به‌طور گسترده از آن شهرها یاد نکرده‌اند آب‌وهوای مکران گرم و قسمت عمده‌ی آن محل سکونت ایلات بلوچ است. خلیج چابهار از مهم‌ترین مناطق ساحلی است که منطقه آزاد و بندر چابهار در حاشیه آن قرار دارد و در صورتی که توانمندی‌های مناسب اقتصادی این منطقه مورد استفاده قرار گیرد در آینده نزدیک شاهد رونق و شکوفایی منطقه به‌ویژه در نوار ساحلی خواهیم بود (زرقانی، ۱۳۹۱: ۳).

یافته‌ها

بر مبنای رویکرد GBN برای سناریونویسی در این پژوهش پس از شناسایی مسئله منطقه مکران، با کمک پرسشنامه باز و نظرات خبرگان (گروه دلفی) به شناسایی عوامل و پیشران‌ها با ماهیت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، زیست-محیطی، فناورانه، دفاعی و امنیتی در سواحل مکران پرداخته شد. بدین منظور معیارهای ذیل در انتخاب پیشران‌ها در نظر گرفته شده است:

- باید بسیار سرنوشت‌ساز باشند
- خارج از حیطه تصمیمات ما باشند
- عدم قطعیت داشته باشند
- پیشران‌ها و عوامل نباید روی هم اثرگذار باشند.

شرح عوامل و پیشران‌های شناسایی شده در جدول شماره (۱) آورده شده است.

جدول ۱- شرح پیشران‌ها و عوامل شناسایی شده سواحل مکران

ماهیت	شرح
عوامل امنیتی	بحران در خلیج فارس
	رشد بنیادگرایی اسلامی
عوامل سیاسی	ثبات سیاسی در پاکستان
	روابط ایران با کشورهای شورای همکاری خلیج فارس
زیست‌محیطی	تغییرات اقلیمی
	بلایای طبیعی
عوامل اقتصادی	بهبود روابط اقتصادی ایران و غرب
عوامل اجتماعی	واگرایی نیروهای درونی بلوچستان ایران

در گام بعدی با استفاده از پرسشنامه بسته از خبرگان در خصوص میزان اهمیت و عدم قطعیت پیشران‌های مذکور سؤال شده است.

جدول شماره (۲) معیارهای استخراج شده برای انتخاب شاخص اهمیت

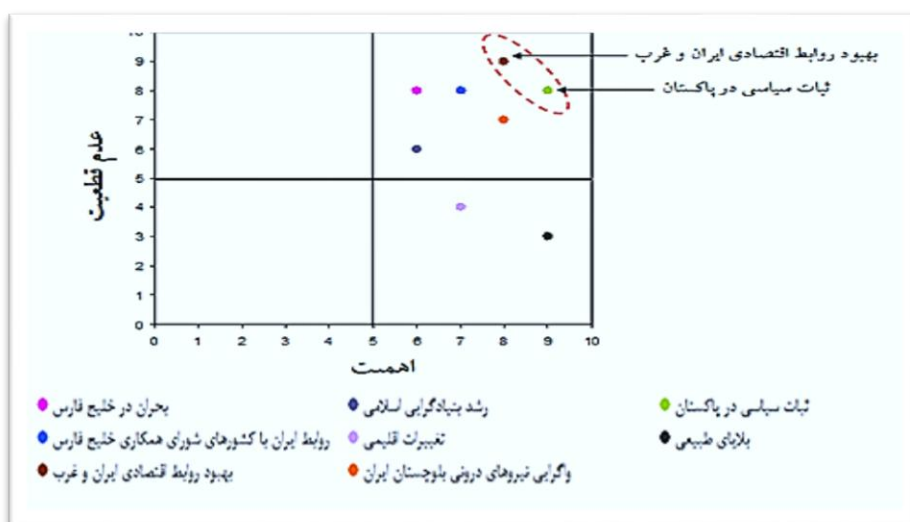
درجه اهمیت	عوامل	تعداد	درصد
۱	سیاسی - امنیتی	۱۶	۵۳٫۳
۲	اقتصادی	۱۵	۵۰
۳	اجتماعی	۱۳	۴۳٫۳
۴	زیست‌محیطی	۷	۲۳٫۳

جدول شماره (۳) میزان اهمیت متغیرهای وابسته

میزان اهمیت	متغیرهای وابسته	وزن نسبی (BNP)
۱	بهبود روابط اقتصادی ایران و غرب	۱/۱۹۹
۲	ثبات سیاسی در پاکستان	۱/۱۵۸
۳	روابط ایران با کشورهای شورای همکاری خلیج فارس	۱/۱۳۹
۴	بحران در خلیج فارس	۱/۱۳۰
۵	واگرایی نیروهای درونی بلوچستان ایران	۱/۰۹۹
۶	رشد بنیادگرایی اسلامی	۱/۰۹۶
۷	تغییرات اقلیمی	۱/۰۹۴
۸	بلایای طبیعی	۱/۰۸۵

منبع: یافته‌های پژوهش

با توجه به نتایج حاصل شده از گروه دلفی و بررسی میزان ناسازگاری دو عامل سیاسی امنیتی و متغیرها بهبود روابط اقتصادی با غرب و ثبات سیاسی در پاکستان از مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بودند البته آنچه در این مؤلفه‌ها حائز اهمیت است متغیرهای منتخب امنیتی و اقتصادی بیشتر مبتنی بر روابط خارجی و امنیت خارجی همسایگان این منطقه است که جمع‌بندی نظرات خبرگان در این دو مؤلفه در نمودار شماره (۱) نشان داده شده است.

نمودار (۱) ماتریس اهمیت و عدم قطعیت پیشران‌ها و عوامل شناسایی شده در روش دلفی

منبع: نگارندگان: ۱۳۹۷

نمودار ۲- ماتریس سناریوهای وضعیت ژئوپلیتیکی مکران

منبع: نگارندگان: ۱۳۹۷

بر اساس ماتریس اهمیت و عدم قطعیت مشخص می‌شود که دو مؤلفه (۱) بهبود روابط اقتصادی ایران و غرب و (۲) ثبات سیاسی در پاکستان از بالاترین میزان اهمیت و عدم قطعیت برخوردار می‌باشند. این دو مؤلفه به‌عنوان ورودی‌های سناریونویسی و محورهایی که سناریوهای نهایی بر اساس آن‌ها متمایز می‌شوند، مشخص می‌شوند. در نمودار شماره (۲) سناریوها بر اساس ورودی‌های مذکور نام‌گذاری و مشخصه‌های هر کدام تعیین می‌شود. بر اساس ماتریس سناریوهای ترسیم‌شده اولویت اول سناریو چرخش به مکران می‌باشد

نتیجه‌گیری

سناریوهای مدنظر به ترتیب اهمیت و با توجه به ویژگی‌ها و راهبردهای اتخاذشده برای هر سناریو به ترتیب چرخش به مکران، کندالیتی گربه، حصر مکران و حصر مکران بهترین سناریوهایی هستند که می‌توان اتخاذ کرد که در جدول شماره (۴) آورده شده است.

جدول شماره (۴) بهترین سناریوهای اتخاذشده برای توسعه منطقه مکران

سناریوها	ویژگی‌های سناریو	راهبردها
چرخش به مکران	* ثبات سیاسی در پاکستان * بهبود روابط اقتصادی ایران و غرب	<ul style="list-style-type: none"> ▪ جذب سرمایه‌گذاری از اتحادیه اروپا و شرکت‌های بزرگ غربی در توسعه زیرساخت‌های اقتصادی منطقه ▪ تلاش در جهت احیای پیمان اکو (گسترش همکاری‌های منطقه‌ای) ▪ تلاش دیپلماتیک در جهت احیای قلمرو ایران فرهنگی (منطبق بر زبان فارسی) ▪ تلاش در جهت شناساندن حوزه فرهنگی بلوچستان در جهان با اقدامات پایدار فرهنگی برنامه‌ریزی نمود
کندالیتی گربه	* عدم ثبات سیاسی در پاکستان * بهبود روابط اقتصادی ایران و غرب،	<ul style="list-style-type: none"> ▪ جذب سرمایه‌گذاری خارجی از اقتصادهای بزرگ جهان در جهت توسعه پایدار منطقه ▪ بهره‌گیری از پتانسیل توسعه مکران در رفع تنگنای ژئوپلیتیک ▪ طراحی برنامه جامع و هم‌پیوند توسعه پایدار حوزه مکران ▪ اقداماتی را تعیین و دنبال نمود
حصر مکران	* ثبات سیاسی در پاکستان * تضعیف روابط اقتصادی ایران و غرب	<ul style="list-style-type: none"> ▪ وجه به ظرفیت اقتصادی منطقه جهت رفع نیازهای پاکستان ▪ توسعه مناطق آزاد تجاری و ویژه صنعتی در استان ▪ توجه به توسعه کریدور شرق-غرب ▪ احیای پیمان اکو به‌عنوان راهی برای برون‌رفت از بن‌بست اقتصادی ▪ ایجاد برنامه‌های مشترک اقتصادی به‌ویژه در حوزه گردشگری
تفتان خاموش	* عدم ثبات سیاسی در پاکستان * تضعیف روابط اقتصادی ایران و غرب	<ul style="list-style-type: none"> ▪ تأکید بر توسعه و احیای کریدور شمال-جنوب با محوریت بندر چابهار ▪ استفاده از سواحل مکران به‌عنوان ابزار ایجاد موازنه ژئوپلیتیک ▪ توسعه ظرفیت‌ها در حوزه کشاورزی صنعتی با استفاده از روش‌های نوین ▪ توسعه صنایع دستی، گامی در جهت تجاری‌سازی و اشتغال‌زایی

پیشنهادها

بر اساس سناریوهای شناسایی‌شده، راهبردهایی به‌منظور توسعه سواحل مکران و بهره‌برداری از ظرفیت‌های آن قابل پیشنهاد است.

۱- در سناریو ۱ (چرخش به مکران) که به‌واسطه (۱) ثبات سیاسی در پاکستان و (۲) بهبود روابط اقتصادی ایران و غرب حاصل می‌شود، می‌توان برای راهبردهایی نظیر؛

- جذب سرمایه‌گذاری از اتحادیه اروپا و شرکت‌های بزرگ غربی در توسعه زیرساخت‌های اقتصادی منطقه
- تلاش در جهت احیای پیمان اکو (گسترش همکاری‌های منطقه‌ای)
- تلاش دیپلماتیک در جهت احیای قلمرو ایران فرهنگی (منطبق بر زبان فارسی)
- تلاش در جهت شناساندن حوزه فرهنگی بلوچستان در جهان با اقدامات پایدار فرهنگی برنامه‌ریزی نمود.

۲- به همین ترتیب در سناریو ۲ (کندالینی گربه) با ویژگی (۱) عدم ثبات سیاسی در پاکستان و (۲) بهبود روابط اقتصادی ایران و غرب، برای راهبردهایی نظیر؛

- جذب سرمایه‌گذاری خارجی از اقتصادهای بزرگ جهان در جهت توسعه پایدار منطقه
- بهره‌گیری از پتانسیل توسعه مکران در رفع تنگنایهای ژئوپلیتیک
- طراحی برنامه جامع و هم‌پیوند توسعه پایدار حوزه مکران اقداماتی را تعیین و دنبال نمود.

۳- همچنین، برای سناریو ۳ (حصر مکران) که به واسطه (۱) ثبات سیاسی در پاکستان و (۲) تضعیف روابط اقتصادی ایران و غرب ایجاد شده است، اقداماتی در راستای راهبردهای ذیل پیشنهاد می‌شود:

- وجه به ظرفیت اقتصادی منطقه جهت رفع نیازهای پاکستان
- توسعه مناطق آزاد تجاری و ویژه صنعتی در استان
- توجه به توسعه کریدور شرق- غرب
- احیای پیمان اکو به‌عنوان راهی برای برون‌رفت از بن‌بست اقتصادی
- ایجاد برنامه‌های مشترک اقتصادی به‌ویژه در حوزه گردشگری

۴- در نهایت برای سناریوی ۴ (تفتان خاموش) که به دلیل (۱) عدم ثبات سیاسی در پاکستان و (۲) تضعیف روابط اقتصادی ایران و غرب ایجاد شده است، راهبردهای ذیل پیشنهاد شده:

- تأکید بر توسعه و احیای کریدور شمال-جنوب با محوریت بندر چابهار
  - استفاده از سواحل مکران به‌عنوان ابزار ایجاد موازنه ژئوپلیتیک
  - توسعه ظرفیت‌ها در حوزه کشاورزی صنعتی با استفاده از روش‌های نوین
  - توسعه صنایع دستی، گامی در جهت تجاری‌سازی و اشتغال‌زایی
- و اقداماتی در راستای راهبردهای مذکور و در جهت توسعه و بهره‌برداری از پتانسیل منطقه مکران توصیه می‌شود.

منابع

- احمدی، امید؛ قائدی، زینت؛ خوشحال، ابوالفضل (۱۳۹۵) *آینده‌پژوهی، مفاهیم، روش‌ها، کاربردها*، تهران: سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- اسکندری، حمید (۱۳۹۲). *الگوهای سناریونویسی در مدیریت بحران (مدل‌های مدیریت بحران، روش‌های تدوین سناریو، سامانه واکنش اضطراری)*، تهران: انتشارات بوستان حمید.
- پارسا پور، روزبه، (۱۳۹۱)، مکران، کانون پژوهش‌های پارس.
- پدرام، عبدالرحیم؛ جلالی‌وند، عباس (۱۳۹۲). *مقدمه‌ای بر آینده‌پژوهی، جلد اول: آشنایی با آینده‌پژوهی*، تهران: نشر، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- پدرام، عبدالرحیم؛ جلالی‌وند (۱۳۹۲)، عباس. *مقدمه‌ای بر آینده‌پژوهی، جلد دوم: روش‌شناسی آینده‌پژوهی*، تهران: نشر، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی.
- حافظ نیا، محمدرضا، ابراهیم رومینا، (۱۳۸۴)، تحلیل ظرفیت‌های ژئوپلیتیک سواحل جنوب شرق ایران در راستای منافع ملی، مجله‌ی جغرافیا و توسعه
- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۲). *مبانی، اصول و روش‌های آینده‌پژوهی*، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).

- زرقانی، سید هادی (۱۳۹۱). بررسی و تحلیل نقش و جایگاه استراتژیک سواحل مکران، اولین همایش ملی توسعه سواحل مکران و اقتدار دریایی جمهوری اسلامی ایران، ۲۸ لغایت ۳۰ بهمن‌ماه
- شوارتز. پ. (۱۳۸۸). هنر دورنگری، برنامه‌ریزی برای آینده در دنیای با عدم قطعیت. ع. علیزاده. مترجم تهران: مرکز آینده‌پژوهی علوم و فناوری دفاعی.
- فخرایی، مرضیه؛ کیقبادی، مرضیه. (۱۳۹۳) نگاهی به روش‌های آینده‌پژوهی، معرفی‌شناس تکنیک مهم و پرکاربرد در آینده‌پژوهی، تهران: آینده‌پژوه.
- فیضی، رمضان. (۱۳۹۰). بررسی ظرفیت‌های جغرافیای نظامی کرانه‌های شمالی دریای عمان، (در) مجموعه مقالات همایش جغرافیا، توسعه، دفاع و امنیت در جنوب شرق کشور، دانشگاه امام حسین.
- عباسی، مریم و محسن دهقانی (۱۳۸۶)، روش دلفی در پژوهش‌های خانواده‌درمانی و زوج‌درمانی (مفاهیم و کاربردها)، فصلنامه خانواده‌پژوهی، سال سوم، شماره ۱۲
- کیوان، مأمون؛ شوهانی، آفاق؛ لطفی، مجید (۱۳۷۸) *آینده‌پژوهی به‌عنوان دانشی کاربردی*، فصل‌نامه رهیافت، شماره ۲۰.
- میرحیدر، دره، (۱۳۸۲)، مبانی جغرافیای سیاسی، تهران: انتشارات سمت.
- لسترنج. (۱۳۶۷)، جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی. ترجمه محمود عرفان. انتشارات علمی و فرهنگی.
- Durance, Philippe (2010). Godet, Michel, "Scenario Building: Uses and Abuses", Technological Forecasting & Social Change.
- Konoiuk & Glinska. (2015) "Foresight in a Small Enterprise. A Case Study" Bialystok University of Technology, 45 Wiejska Street, 15-531 Poland. pp.245.
- Ludwig, L. and S. Starr (2005). "Library as place: results of a delphi study." Journal of the Medical Library Association 93(3): 315-327
- Silva, M (2015). "A Systematic review of Foresight in Project Management Literature, Conference on enterprise Information system/ International conference on Project Management", Procardia Computer Science, 64, pp.792.